

UOT 37.0

Təranə Mayıl qızı Əkbəri
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Şamaxı filialının baş müəllimi,
biologiya üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0001-9293-4561>
[https://doi.org/10.69682/arti.2024.91\(5\).9-12](https://doi.org/10.69682/arti.2024.91(5).9-12)

ERMƏNİSTANIN AZƏRBAYCANA QARŞI EKOLOJİ TERRORU

Тарана Майил гызы Акбари
старший преподаватель
Шамахинского филиала Азербайджанского Государственного Педагогического Университета,
доктор философии по биологии

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ТЕРРОР АРМЕНИИ ПРОТИВ АЗЕРБАЙДЖАНА

Tarana Mayil Akbari
senior lecturer
at Shamakhi branch of Azerbaijan State Pedagogical University,
doctor of philosophy in biology

ARMENIA'S ECOLOGICAL TERRORISM AGAINST AZERBAIJAN

Xülasə. 1988-ci ildən Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiasını reallaşdırmaq məqsədilə apardığı müharibə nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının 20%-i işğal edilmişdi. Uzun sürən işğaldan sonra 44 gün davam edən Vətən müharibəsi və 24 saatlıq lokal antiterror əməliyyatları zamanı 30 ilə yaxın düşmən tapdağında qalan torpaqlarımızı rəşadətli Ordumuz tərəfindən azad edilmişdir. Lakin düşmən işğaldan azad etdiyimiz ərazilərdə özlərindən geriyə xarabalıqlar və ekoloji fəlakət qoyub gedib. Ermənistan 30 ilə yaxın bir müddətdə şüurlu surətdə təbiətimizi məhv etməyə çalışmış, Azərbaycana qarşı ekoloji terror həyata keçirmiş, işğal edilmiş ərazilərimiz də daxil olmaqla, təbii resursları kortəbii şəkildə istismar etmiş, istehsal tullantıları ilə içməli su hövzələrini çirkləndirmiş və ətraf mühitin ekoloji tarazlığını pozmuşdur. İşğal dövründə düşmən torpaqlarımızda, meşələrimizdə, milli parklarımızda, qoruqlarımızda böyük vandalizm aktları törədib, qiymətli ağaclar və digər nadir biomüxtəliflik nümunələri işğalçı qüvvələr tərəfindən məhv edilib.

Azərbaycanın içməli su mənbəyini təşkil edən çaylar Ermənistan ərazisindən axan kimyəvi, bioloji və digər radioaktiv tullantılarla çirkləndirilmişdir. İllər keçdikcə işğal olunmuş ərazilərdən axan su mənbələrinin çirklənməsi qiymətli balıq növlərinin itirilməsinə və balıq ehtiyatlarının tükənməsinə səbəb olub. Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində ekoloji əhəmiyyətə malik 7 reliktlə göl və 10 su anbarı işğalçı Ermənistan tərəfindən ciddi antropogen təsirə məruz qalmışdır.

Açar sözlər: *ekoloji terror, erməni vandalları, işğaldan azad edilmiş ərazilər, Azərbaycan Respublikasının Qırmızı Kitabı, biomüxtəliflik, Ermənistan, ətraf mühit*

Аннотация. С 1988 года 20% земель Азербайджана были оккупированы в результате войны, которую вела Армения с целью реализации своих территориальных претензий к Азербайджану. После длительной оккупации, в ходе 44-дневной Отечественной войны и 24-часовых локальных анти-террористических операций наши земли, почти 30 лет находившиеся в руках врага, были освобождены нашей храброй Армией. Однако на освобожденных нами от оккупации территориях враг оставил после себя руины и экологическую катастрофу. На протяжении почти 30 лет Армения сознательно пыталась уничтожить нашу природу, осуществляла экологический терроризм против Азербайджана, стихийно эксплуатировала природные ресурсы, в том числе наши оккупированные терри-

тории, загрязняла водоёмы с питьевой водой отходами производства, нарушала экологический баланс окружающей среды. За время оккупации враг совершил на наших землях величайшие акты вандализма, оккупационные силы уничтожили леса, национальные парки, заповедники, ценные деревья и другие редкие образцы биоразнообразия.

Реки, являющиеся источником питьевой воды Азербайджана, загрязнены химическими, биологическими и другими радиоактивными отходами, стекающими с территории Армении. Загрязнение источников воды, стекающих с оккупированных территорий, за прошедшие годы привело к гибели ценных видов рыб и истощению рыбных запасов. 7 экологически важных реликтовых озер и 10 водохранилищ на освобожденных территориях Азербайджана подверглись серьезному антропогенному воздействию со стороны оккупирующей Армении.

Ключевые слова: *экологический терроризм, армянские вандалы, освобожденные территории, Красная книга Азербайджанской Республики, биоразнообразие, Армения, окружающая среда*

Abstract. Since 1988, 20% of Azerbaijan's lands have been occupied as a result of the war waged by Armenia to pursue its territorial claims against Azerbaijan. After a long occupation, during the 44-day Patriotic War and 24-hour local anti-terrorist operations, our lands, which had been in the hands of the enemy for almost 30 years, were liberated by our brave Army. However, in the territories we liberated from occupation, the enemy left behind ruins and an environmental disaster. For almost 30 years, Armenia deliberately tried to destroy our nature, carried out environmental terrorism against Azerbaijan, spontaneously exploited natural resources, including our occupied territories, polluted drinking water reservoirs with industrial waste, and disrupted the ecological balance of the environment. During the occupation, the enemy committed the greatest acts of vandalism on our lands; the occupying forces destroyed forests, national parks, nature reserves, valuable trees and other rare examples of biodiversity.

The rivers that are the source of Azerbaijan's drinking water are contaminated with chemical, biological and other radioactive waste flowing from the territory of Armenia. Over the past years, contamination of water sources flowing from the occupied territories has led to the death of valuable fish species and the depletion of fish stocks. 7 ecologically important relic lakes and 10 reservoirs in the liberated territories of Azerbaijan were subject to serious anthropogenic impact from the occupying Armenia.

Keywords: *environmental terrorism, Armenian vandals, liberated territories, Red Book of the Republic of Azerbaijan, biodiversity, Armenia, environment.*

Ermənistan işğal etdiyi ərazilərimizdə ekoloji terror törədərək şəhər və kəndləri xarabalığa çevirmiş, maddi-mədəniyyət abidələrini yer üzündən silmiş, yeraltı və yerüstü sərvətlərimizi - mineral su mənbələrimizi, meşə fonrlarımızı (meşə sahəsi 246,217 hektar) məhv etmişdir. 152 dövləti təbiət abidəsi, 5 ədəd geoloji obyekt, 155 növ faydalı qazıntı yatağı talan edilmişdir. Gəlir əldə etmək məqsədilə düşmən Zəngilan, Ağdam, Kəlbəcər, Qubadlı və digər rayonlarda qiymətli ağac növləri məhv edərək yarımfabrikat kimi xarici ölkələrə satıb. Qarabağın ən qiymətli flora və fauna ilə zəngin meşələri qırılaraq xarici ölkələrə daşınıb. Burada təbii tarazlıq pozulub, torpaq eroziyası başlayıb, meşə ekosisteminə öyrəmiş quşlar və heyvanlar didərgin düşüb.

Ümumi sahəsi 8000 hektardan çox olan qiymətli çoxillik palıd, ardıc, fıstıq, vələs, şam, göyrüş və qoz ağaclarından ibarət sıx meşələrdən təşkil olunmuş unikal ekosistemin məhv edilməsi respublikamızın endemik biomüxtəlif-

liyinə çox ciddi zərbə vurmuşdur. Erməni faşistlərinin işğal olunmuş ərazilərdə törətdikləri bu vəhşiliklər, ekoloji terrorizmlə bağlı beynəlxalq təşkilatlarda dəfələrlə həyəcan təbili çalınsa da, bütün bunlar heç bir nəticə verməyib. "Azərbaycan Respublikasının Qırmızı Kitabı"na daxil edilmiş 24 növ fauna və 69 flora növü erməni işğalçıların tapdığı altında qalmış 43 min hektar sahəsi olan xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərində - Bəsitçay və Qaragöl Dövlət Təbiət qoruqlarında, Arazboyu, Laçın, Qubadlı və Daşaltı dövlət təbiət yasaqlıqlarında məhv edilmişdir.

Ölkəmizə qarşı aparılmış ekoloji terror bununla bitmir. 1999-cu ildən başlayaraq ermənilər işğal etdikləri ərazilərə və bu ərazilərə yaxın sahələrdə yanğınlar törədib. Nəticədə torpaq qatları, bitki və heyvan növləri geniş miqyasda məhv edilib. Belə ki, 2006-cı ildə 63 min 414 hektar, 2007-ci ildə 31 min 97 hektar, 2008-ci ildə 380 hektar, 2009-cu ildə isə 250 hektar ərazi qəsbkarlar tərəfindən yandırılıb. Bu ərazilərdə 460 növdən çox yabanı ağac və kol bitki-

ləri bitir. Bunlardan 70-i dünyanın heç bir yerində təbii halda bitməyən endemik bitkilərdir. Yüzlərlə növ ağac və kol bitkiləri (ayı findığı, Araz palıdı, yalanqoz, Şərqi çınarı, Hirkan şümşadı, Eldar şamı, söyüdyarpaq armudu, Qafqaz xədicəgülü, Qarabağ dağ laləsi, Şmidt dağ laləsi və s.) Ermənistanın işğalı müddətində məhv edilərək dünya florasından silinmək təhlükəsi qarşısında qalmışdır.

Qarabağ ərazisində 2000-dən çox adda bitki növünə rast gəlinir ki, bu da Azərbaycan florasının 42 faizini təşkil edir. Bölgədəki 127 fauna növü və 72 flora növü nadir və nəsli kəsilmək təhlükəsi altında olmaqla, Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının “Qırmızı Siyahısı”na və “Azərbaycan Respublikasının Qırmızı Kitabı”na salınmışdır. Təbiət abidəsi statusuna malik 152 sayda ağac (Şərqi çınarı, palıd, azat, armud və s.), 8 xüsusi qiymətli meşə sahəsi (Şərqi çınarı, püstə, ayı findığı, ardıc, azat, Araz palıdı, çaytikanı, pirkal), 6 ədəd geoloji-paleontoloji obyekt (“Azıx”, “Tağlar”, “Xan”, “Qaxal”, “Divlər sarayı” mağarası, “Bazaltın sütunvari aralanması”), yaşı 120 ildən 2000 ilədək olan pasportlaşdırılmış 145 Şərqi çınarı və digər təbiət sərvətləri uzun illər ağır və misli görünməmiş talanla üz-üzə qalmışdır. Kəlbəcər rayonunda 968 hektar ərazini əhatə edən “Qırmızı Kitab” a daxil edilmiş ayı findığı ağacları da kütləvi şəkildə qırılmışdır.

Su ehtiyatlarının çirkləndirilməsi Ermənistanın ekoloji terror siyasətinin əsas təsir elementlərindən sayılır. Bu məsələdə ən mühüm məqam Azərbaycanın içməli su mənbəyini təşkil edən çayların Ermənistan ərazisindən axan kimyəvi, bioloji və digər radioaktiv tullantılarla çirklənməsidir. İllər keçdikcə işğal olunmuş ərazilərdən axan su mənbələrinin çirklənməsi qiymətli balıq növlərinin itirilməsinə və balıq ehtiyatlarının tükənməsinə səbəb olub ümumi tutumu 631 milyon m³ olan 10 su anbarı, o cümlədən Tərtər çayı üzərində tikilmiş 560 milyon m³ tutumu olan 100 min hektardan çox əkin sahəsinin suvarılması üçün nəzərdə tutulmuş Sərsəng su anbarı texniki qulluq göstərilmədiyi üçün ətraf rayonların sakinləri üçün potensial təhlükə mənbəyinə çevrilib, su anbarından aşağıda yerləşən dağətəyi və aran yaşayış məntəqələrinin 400 min sakini risk altındadır. Qeyd olunan faktlar nəzərə alınaraq, Avropa Şurası Assamb-

leyası tərəfindən Azərbaycan və Ermənistanın sərhədyanı rayonlarının əhalisinin qəsdən su çatışmazlığı ilə bağlı 2085 sayılı Qətnamə qəbul edilib. Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində ekoloji əhəmiyyətə malik 7 reliktlə göl (Kəlbəcər və Laçın rayonlarının yaylaqlarında Böyük Alagöl, Kiçik Alagöl, Zaxagöl, Qaragöl, Canlıgöl, Işıqlı Qaragöl və Ağdərə rayon ərazisində Tərtər qolu olan Torağaçayda Qaragöl) və 10 su anbarı işğalçı Ermənistan tərəfindən ciddi antropogen təsirə məruz qalmışdır.

Son illərdə Azərbaycan ərazisində yeraltı sərvətlərin talanması Ermənistanda mədəncixarma məhsullarının ixracının artmasına səbəb olub. Ölkənin iqtisadi potensialı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən 167 qızıl, gümüş, mis, qurğuşun, civə, kömür, müxtəlif növ tikinti materialları və digər faydalı qazıntı yataqları, o cümlədən yeraltı şirin və mineral su yataqları (Şirvan, Turşsu və s.) Ermənistan tərəfindən qanunsuz şəkildə istismar edilərək xarici ölkələrə ixrac olunmuşdur.

Bütün bunlar qarşısızalmaz ekoloji problemlər yaratmaqla yanaşı, tək respublikamızın deyil, lokal miqyasda regionun, qlobal baxımdan planetimizin bioloji müxtəlifliyinə vurulan zərbdir.

Problemin aktuallığı. Ermənistanın həyata keçirdiyi terror siyasəti yalnız şəhərləri, kəndləri və ya orada yaşayan insanları hədəfə almır, həm də ekoloji tarazlığın pozulmasına yönəlib. Bu isə olduqca təhlükəli bir amildir. Bütün bunlar qarşısızalmaz ekoloji problemlər yaratmaqla yanaşı, tək respublikamızın deyil, lokal miqyasda regionun, qlobal baxımdan planetimizin bioloji müxtəlifliyinə vurulan zərbdir. Ermənistan Azərbaycana qarşı etdiyi ekoloji terrora görə, beynəlxalq qanunlar qarşısında cavab verməlidir. Məqalənin də aktuallığı onun məhz belə bir vacib mövzuya həsr edilməsi və işğaldan azad olunmuş regionlarda ekoloji terrorun ictimailəşdirilməsi ilə bağlıdır.

Problemin yeniliyi. Məqalədə Ermənistanın 30 ilə yaxın bir müddətdə şüurlu surətdə təbiətimizi məhv etməyə çalışması, Azərbaycana qarşı ekoloji terror həyata keçirməsi, işğal edilmiş ərazilərimiz də daxil olmaqla, təbii resursları kortəbii şəkildə istismar etməsi, istehsal tullantıları ilə içməli su hövzələrini çirkləndirməsi və ətraf mühitin ekoloji tarazlığını pozmasından bəhs olunur.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə ekoloqlar, gənc tədqiqatçılar üçün faydalı olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Abbasbəyli, Əhməd. Ermənistan regionun ekoloji terror mənbəyidir / Ə. Abbasbəyli; V. Babayev; N. Qardaşxanova // Azərbaycan.- 2023,-19 iyul.- s.9.
2. Cəfərli, Elman. Region Ermənistanın ekoloji terroru ilə üz-üzədir / E. Cəfərli; Ç. Ramazanlı; P. Vəliyeva; N. Qardaşxanova // Azərbaycan.- 2023.- 13 iyul.- s.10.
3. Alioğlu, Salman. Erməni vəhşiləri Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun təbiətinə qəsd edəblər . // Respublika.- 2022.- 2 avqust.- s.4.
4. Qarayeva, Sevinc. Ekoloji terrora məruz qalan çaylarımız : İşğalçı Ermənistanın su ehtiyatlarımıza vurduğu zərərin qiymətləndirilməsi və aradan qaldırılması üçün davamlı iş aparılır // 525-ci qəzet.- 2022.- 5may.- s.14.
5. Kərimov, Vüqar. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə ekoloji terror və böyük qayıdışın ekoloji aspektləri // Qarabağın biomüxtəlifliyi, torpaq və su ehtiyatları: keçmişi, bu günü və gələcəyi mövzusunda konfransın proqramı və materialları , Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası.- 2021.- 20-21 may.- s.25.
6. Hacıbalayev, Elnur. Ekoloji terror Araz çayına Ermənistan ərazisindən il ərzində 350 milyon kubmetr təhlükəli mənşəli sular axıdılır // Azərbaycan.- 2005, - 7 dekabr. - s.6.

E-mail: akbarietmp@gmail.com
Redaksiyaya daxil olub: 02. 07.2024